

Demirbaş No : 003359

Yer No: m3359

BATES, Ülkü Ülküsal, 1938 -

Onikinci, Onüçüncü ve Ondördüncü Yüzyıl Anadolu Türbeleri
(Çilt I ve II)

27736 İlknur Aktuğ

Bu çalışma mezar yapılarının geniş bir örnekleme araştırmasına dayanılarak yapılmıştır. Sınıflama Coğrafi bir sisteme dayanmaktadır. Ele alınan yapılar 1150 ile 1400 yılları arasında yapılmıştır.

Coğrafi sisteme göre yapılar dört gruba ayrılmıştır. Bunlar:

- Konya ve çevresi : Konya, Akşehir, Afyon, Antalya, Alanya, Beyşehir, Karaman, Mut.
- Kayseri ve çevresi : Kayseri, Niğde, Kırşehir, Pazarören
- Sivas ve çevresi : Sivas, Divriği, Tokat, Niksar, Amasya
- Erzurum ve çevresi : Erzurum, Tercan, Van, Kemah, Gevaş, Erziş, Bitlis

Çalışmanın ilk kısmında bu bölgelerdeki mezar yapıları tek tek ele alınmış ve betimlemeleri yapılmıştır. İkinci kısımda ise analitik araştırmanın sonuçları verilmiştir.

TÜRBELERİN ANALİTİK ARAŞTIRMASI

12. , 13. ve 14. yy. Türbe yapıları devrin diğer yapılarından mimari biçim ve dekoratif sistemler açısından farklılık gösterir. Bunda da bu yapıların oluşumundaki dini etkenler rol oynar.

Türbelerin tipolojik sınıflandırılmaları:

Anadolu da görülen türbe tiplerine aynı devirlerde veya daha önceki devirlerde İran, Orta Asya, Irak , Suriye ve Mısır'da da rastlıyoruz. Türbe tiplerini aşağıdaki şekilde sınıflandırabiliriz.

a - p o l i g o n t ü r b e l e r : Türbelerin çoğunluğu uzun zaman dilimi içinde bir çok bölgede bu plan tipini gösterir. Piramidal gövde genellikle kare bir mummyalık üzerine oturur, ve örtüsü çoğunlukla piramidal, bazen konik olur. İç hacim kubbe ile örtülüdür. Tek girişi bulunan yapıda bir kaç tane pencere bulunur. Merkezi planlı yapıda iç hacimdeki dekorasyon yatay bir band şeklinde tüm duvarları dolaşarak bir bütünlük sağlar.

1250 yılından sonra poligon türbelerinin sayısının artması (18 den 29 a) Moğol hakimiyetinden sonra yapım faaliyetinin artmasından dolayıdır.

Çokgen planlı türbelere en çok Kayseri ve çevresinde rastlıyoruz. Amasya, Niksar ve Sivas'ta da diğer plan tiplerinin yanı sıra bu tipin de kullanıldığını görüyoruz, fakat 1250 yılından sonra bu plan tipi buralarda terk edilmiştir. Konya'da da tamamen terk edilmemekle birlikte kare planlı tipler daha çok kullanılmaya başlanmıştır.

Çokgen planlı türbelerin boyutları: bir kenarı 2.30 m. ile 5.50 m arasında; yüksekliği mummyalık dahil 8.00 m. ile 15.00 m. arasında değişir.

Anadolu'daki bir çok türbe sekizgendir. Çok azı onikigen, ongen ve altıgen-
dir.

b - s i l i n d i r i k t ü r b e l e r : Keyseri'deki iki türbe dışındaki-
ler Erzurum-Ahlat bölgesindedir. Bu türbeler 1270 ile 1350 yılları arasın-
da yapılmıştır. Taşdan yapılmış olan bu yapılarda cephelerde dekoratif ele-
manlar bulunmaktadır. Dekoratif elemanlara ~~duku~~ gövdenin dolu kemerler ile
cepheyi mummyalıktan çatı altı kornişine kadar çokgene ayırması da dahildir.
Bu kemerler konik çatıda da devam eder. İç hacımda dairesel planlı ve kubbe
ile örtülmüştür.

c - k a r e p l a n l ı t ü r b e l e r : Bu türbeler ikinci büyük grubu
oluştururlar. 1200 ile 1400 yılları arasında bu plan tipine sahip 25 türbe
inşa edilmiştir. Kayseri ve Ahlat'ta tek örneğine rastlanan bu plan tipine
Erzurum'da hiç rastlanmaz. Tokat'taki tüm türbeler kare planlıdır.

Bu tipolojide cephede dekoratif öge olarak derin olmıyan nişler ve
tambur bölgesindeki prizmatik biçimler sayılabılır. Dış çatı genellikle
piramidaldir. İç örtü ise kubbedir. Bu tipolojide kubbeye geçiş önem kazanır
ve iç hacımda mihrap dışında yegane dekoratif bölüm bu geçiş bölgesidir.
Bu tip türbelerin bir kenarı 5.00 m. ile 7.00 m. arasında değişir.

d - e y v a n t i p i t ü r b e l e r : Dikdörtgen planlı olan bu yapılar
eyvan tipindedir. En çok örneklerine Konya, Afyon, Antalya, Amasya, Niksar
çevresinde rastlıyoruz. Katologdaki örneklerden 13 ü bu gruptandır. Kayseri
ve Erzurum'da bu tip türbelere rastlamıyoruz.

Eyvan türbelerde dekoratif elemanlar çok azdır. Bu tip türbelerde küçük
kenar 9.25 m. ile 14.80 m. arasında değişir. Anadolu'da bu tip türbelere
1400 yılından sonra rastlanmaz.

e - d i k d ö r t g e n t ü r b e l e r : Katologdaki türbelerden altı
tanesi bu gruba girer. Bunlara kapalı eyvan türbeler de diyebiliriz. Çatı
örtüleri beşik tonozdur. En fazla örneğine Kayseri'de rastlıyoruz.

f - a v l u l u t ü r b e l e r : İki örnek de bu tipe rastlıyoruz. Tercan
Mama Hatun ve Kayseri Köşk Medrese'de.

g - y a p ı k o m p l e k s i i ç i n d e t ü r b e : Türbe kompleks içinde
olduğu durumda bile bazen tek ünite olarak ele alınabilir. Belirgin türbe
şemasına ve örtü sistemine sahiptir. Yapı kompleksinde türbenin bulunacağı
kesin geleneksel bir yer yoktur, fakat genellikle girişin sol tarafındadır.
13. yüzyılın ortalarından sonra türbe kompleksin dışına çıkarak tek başına
inşa edilmeye başlanmıştır.

h - t ü r b e n i n y a p ı n ı n m e r k e z i n d e o l d u ğ u t i p :
Katologda bu tipden 11 örnek vardır. Genellikle bir şeyhin türbesi olur ve
çevresinde tekke, zaviye gibi yapılar oluşur.

Türbelerin morfolojisi :

s u b a s m a n : Hemen hemen tüm Anadolu türbelerinde subasman mevcuttur. Kayseri, Erzurum, Ahlat çevresinde subasman belirgin ve anıtsal görünüm kazanmıştır. Konya, Amasya, Divriği ve Harput'ta ise yapının biçimini alır, hemen hemen yapı ile bütünleşir. Tüm bölgelerde subasmanın en çok belirgin olduğu dönem 1230 ile 1350 yılları arasındır. 1300 yılından sonra ise subasman tekrar küçülmüştür.

Subasman ile yapı arasındaki çizgi ya subasmanın dışa çıkıntı yapması, ya çizgi üzerine dekoratif serit konması ya da yapı ile subasmanın taş büyüklüklerinin farklı olması ile belirlenir.

m u m y a l ı k : Subasmanın diğer bir görevi de mumyalığı oluşturmaktır. Tüm türbelerin mumyalığının olup olmadığı kesinlikle bilinmemektedir. Katologdaki türbelerden 67 sinin kesin olarak bilinen mumyalığı vardır. Diğerlerinin mumyalık girişi yoktur. Mumyalıklarının olup olmadığı kazılar ile ortaya çıkacaktır.

Konya, Afyon, Antalya bölgesindeki türbelerin çoğunda mumyalık girişi vardır. Kayseri'dekilerin çok azında mumyalık girişi vardır, fakat yüksek subasmanı olduğundan mumyalığının bulunduğu tahmin edilmektedir. Ahlat türbelerinde mumyalığa kapıdan girilir, hatta pencereleri de vardır.

Mumyalıkların çoğunluğu kare planlı alçak beşik tonoz örtülüdür. Örneklerden beşinin örtüsü haçvari tonozdur. Van yöresindeki mumyalıklarda örtü manastır tonozudur.

k u b b e : Türbe anıtlarında içte yuvarlak dışta sivri kubbe veya konik veya piramidal olmak üzere çift örtü kullanımı ana sembol olmuştur. Bunun estetik açıdan yapıldığı tahmin edilmektedir.

Dıştaki kubbenin içteki kubbe üzerine inşası iki tekniğe göre yapılır. Biri alt kubbenin üstüne konik bir boru yerleştirilir sivri kenarı üst kubbenin tepesinin altına gelecek şekilde ve bu borunun etrafı dairesel şekilde küçük kiremit parçaları ile örülür. Bu teknik tuğla malzeme ile örülen kubbelerde uygulanabilir (Şeyh Bedreddin Türbesi Ilgın). İkinci teknik ise taş türbelerde kullanılır (Hasan Padişah Türbesi Ahlat). Dışta ve içte iyi işlenmiş taş ile içi moloz taş ile doldurulmuş duvar korniş hizasından sonra içteki yüzey yuvarlaklaşarak içteki yüzeyi oluşturur. Dıştaki yüzeyde düşeyden açılı yaparak ayrılır ve konik çatıyı oluşturur. İç kubbeden dış çatı 30 cm. yükseklikte ve ikisinin arası moloz taş ile doldurulmuştur.

İç hacımın konik tonoz ile örtülmesine Divriği türbelerinde ve Sivas'ta ki bir türbede rastlıyoruz, Dış örtü genellikle piramidal ve koniktir. Piramid çatı genellikle sekizgen iki örnekte ise oniki kenarlıdır. Piramidal örtü çokgen ve kare planlar üzerinde kullanılmıştır. Konik çatı ise genellikle silindirik türbelerde kullanılmıştır. Bu örtü en çok Erzurum - Ahlat

bölgesinde kullanılmıştır. Kubbe dış örtüye çok az rastlıyoruz (dört örnekte).

i ç h a c ı m : Tüm Anadolu türbeleri merkezi planlı, yan hacımları olmayan, küçük hacımlardır. Bir kapıdan girilen yapıda birden fazla pencere bulunur. Türbelerin çoğunda iç plan dış planın aynısıdır. Örneklerden sekizi değişik plan gösterir.

g e ç i ş b ö l g e l e r i : Türbe gibi küçük yapılarda duvarlardan çatı örtüsüne geçiş bölgesi önemli değildir. Özellikle çokgen ve silindirik türbelerde.

a - içte : Çokgenlerde küçük boyutta mukarnaslar veya küçük tromplar veya küçük deniz kabuğu motifleri köşelerde kullanılmıştır. Kubbeye geçişte bazen onaltıgen bir geçiş kuşağı yapılmıştır.

Kare plandan kubbeye geçişte pandantif, tromp veya üçgenler kullanılır. Pandantife Konya, Kırşehir, Tokat ve Ahlat'ta rastlıyoruz. Trompa Antalya, Karaman, Pazarören, Niğde, Amasya ve Tokat'ta rastlıyoruz. Üçgen kullanımına en erken 1250 yıllarında rastlıyoruz. 13. yy. a kadar pandantifi andıran yüzeysel üçgenler, bu tarihten sonra plastik değer kazanır ve üç boyutlu olur.

b - dışta : Çokgen ve dairesel planlı türbelerde çatıya geçişte dışta geçiş bölgesi sorunu çıkmıyor. Burada çoğunlukla dekoratif bir niş bulunur. Kare planlı türbelerde ise bir geçiş bölgesi zorunlu oluyor. Bu bölge iki türlü oluşturulmaktadır. Birinde karesel planın köşelerinde üçgen yüzeyler ile içteki geçiş bölgesinin üstü kapatılır ve sekizgen elde edilir. Çatı bu sekizgenin üzerine oturur. Bu şeklin kullanıldığı yapılar 1270'den sonra yapılmışlardır (Mut, Kayseri, Ahlat). Diğerleri ise kare plan üzerine ~~sekizgen~~ bu şeklin kullanıldığı yapılar sekizgen tanburun yapılmasıdır (Konya, Karaman, Tokat).

k a p ı l a r : Ön cepheye bulunan kapılar insan boyutlarındadır. Kapı sövelerinin etrafında dekoratif çerçeveler kullanılmıştır. Kapılar üç türlü ele alınmıştır.

1 - Kapının derin bir niş içinde yer alması. Nişin üstü mukarnas ile süslüdür, mukarnas ile söve arasında türbenin yazıtı vardır. Kapının iki tarafında sütunceler bulunur. Nişin çevresi bitkisel ve geometrik bantlar ile süslenmiştir.

2 - Fazla derin olmayan niş içinde yer alan kapılar. Kapı üstünde bazen mukarnas vardır. Kapı sövelerinin yanında sütunceler bulunur. Nişin çevresini dikdörtgen bantlar bulunur. Bu bantlarda dekoratif kabartmalar vardır.

3 - Süslü olmayan sade görünümlü kapılar. Kayseri'de 1270 - 1350 arasında yapılan türbelerin kapıları bu gruba girer. Konya ve çevresindeki 1300 yılından sonra yapılan Türbelerde bu tip kapılar vardır. Bu kapılar en çok taş konstrüksiyon türbelerde bulunur.

Tuğla yapılarda kapı az süslemeli (kabartmalı) ve kemerli bir açıklık içindedir.Dekorasyon elemanı olarak genellikle sırlı tuğla kullanılmıştır.

Kapılarda alçı süslemeler görülmemektedir.

Yapıların çoğunun kapısı kuzey cephededir.Bu şema en çok Kayseri,Erzurum ve Ahlat çevresinde kullanılmıştır.Bu yönün özellikle seçilip seçilmediği kesin olarak bilinmemektedir.

Türbe yapılarına yüksek mummyalık olduğu durumlarda iki yandan merdiven ile çıkılır,kapı önünde bu merdivenlerin açıldığı küçük bir teras vardır.

Mummyalığın girişi olduğu zaman bu giriş türbe giriş kapısının altında dır.Bu kapı merdivenler arasında küçük ve süslemesizdir.Van yöresinde ise bu kapı doğu yönüne açılır.

p e n c e r e l e r : Yapıda bir veya daha çok pencere açılmıştır.13. yy.ın sonlarına doğru pencereler büyür.1240 yılından sonraki türbelerde genellikle üç pencere açılmıştır.

Pencereler içte dekorasyonu olmayan nişler içine yerleştirilmiştir.

Dış cephede pencere nişlerini dikdörtgen bantlar halinde kabartma süslemeler çevreler.Pencere üstü nişi mukarnas ile süslüdür.Van çevresindeki bazı türbelerde pencere üstünde yazıt bulunur.

m i h r a b : Ele alınan 136 örnekten 26 sında mihrab vardır.Türbeye kutsal karakter vermek için konmuş olabileceği düşünülebilir.Mihrapta malzeme olarak daima taş kullanılmıştır,tuğla yapılarda da.Dekorasyon genellikle kapıdaki aynısıdır.Türbelerdeki mihraba en çok Kayseri ve çevresinde rastlıyoruz.Erzurum ve Ahlat'taki türbelerde de mihrab vardır.Bu bölgede mihrab güney pencere nişinin uzantısı içine yapılmıştır.

s a n d u k a l a r : Genellikle döşemenin bir parçası olarak inşa edilmiştir.Taş veya tuğla olarak örülüp üzeri tuğla kaplanır.Ahşap sanduka da kullanılmıştır fakat günümüze kalmamıştır.

Türbelerde Kullanılan Malzeme :

t a ş : Yörede çok rahat bulunan malzeme olduğundan en fazla taş kullanılmıştır.Bu malzeme ile yapım teknikleri Türklerin Anadolu'ya gelmelerinden önce gelişmiştir,Türkler geldikten sonra bu teknikleri kullanmışlardır.

Duvarlarda iç ve dışta tek yüzleri iyi işlenmiş taş içi moloz taş ve harç dolgu örgü tekniği kullanılmıştır.Büyük taş blokları genellikle su-basmanda,en küçükleri de çatı örgüsünde kullanılmıştır.Eski yapılardan alınmış taşların türbelerde sık sık kullanıldığına görüyoruz.Erzurum-Van yöresinde eski yapılardan alınmış taş kullanımına hiç rastlamıyoruz.

Dekorasyon direkt olarak taş duvar üzerine oyma şeklinde yapılmıştır.Cephelerde kaplama kullanımı nadirdir.İç Anadolu daki türbelerde pencere ve kapı sövelerinde mermer kullanımına rastlarız.

t u ğ l a : Anadolu'da tüm tuğla konstrüksyona çok az rastlıyoruz.1150

ile 1400 yılları arasında yalnız 11 türbede tuğla konstrüksiyon kullanılmıştır. Bunlarda da mummyalıkta ve subasmanda taş konstrüksiyon kullanılmıştır. Tuğlanın örgüde çeşitli şekillerde kullanımı ile yapıya dekoratif katkıda bulunulmuştur.

Tuğla duvar konstrüksiyonu da taş duvar konstrüksiyonuna benzer, dışta ve iç yüzeyde tuğla arasında moloz dolgu. Anadolu'da tuğla mimarisi taş mimarisi kadar gelişmemiştir.

t a ş v e t u ğ l a n ı n b i r a r a d a k u l l a n ı l m a s ı :
Ele alınan örneklerden 34 ünde bu tür bir uygulama vardır. Bu tekniğe Erzurum ve Ahlat ile Kayseri çevresinde rastlanmaz.

Tuğla genellikle geçiş bölgesi ve örtü konstrüksiyonunda kullanılır. Konya'daki tüm türbelerde (kubbeli) bu yöntem kullanılmıştır. Az örneği olan diğer bir kullanımı da taş örgü arasında tuğla örgüsünün de kullanılmasıdır. Bu dekoratif olduğu kadar konstrüktif amaçlarla yapılmıştır. Amasya'daki iki türbe de ise daha değişik bir kullanımına rastlıyoruz. Burada dış duvar tamamen taş örgü iç duvar ise tamamen tuğla örgüdür.

DEKORASYON

1200 yılında Seyçuklu mimari bezemesi gelişimini tamamlamış idi. Bu devirlerde türbelerde dekorasyonun yapılacağı yerler, süsleme türleri belirli kurallara bağlanmış, zaman içinde ve yörelere göre farklılıklar oldukça azalmıştır.

k a p ı l a r v e p e n c e r e l e r : Türbe girişleri önemli olduğundan en fazla süslemeler buralarda vardır. Kapı bir niş içine yerleştirilmiştir. pencerelerin içine yerleştirildikleri nişlerin derinlikleri daha azdır. Kayseri-Niğde ve Erzurum-Ahlat çevresindeki türbelerdeki nişler üçgen şeklinde yukarı doğru uzatılmış ve içleri mukarnaslar ile doldurulmuştur.
k o r n i ş l e r v e t a m b u r l a r : Türbe yapılarında süslemenin en çok yapıldığı yerlerden ikincisi kornişlerdir. Buralarda yatay oyma süsleme bandları bulunur. Pek sık görülmeyen bir süsleme de bu kısımlarda mukarnas ve yazıt bandının bulunmasıdır.

y a p ı n ı n g ö v d e s i : Bazı türbelerde yapının gövdesinde de süsleme yapılmıştır. Bunlar genellikle az derinliği olan nişler veya dolu arkadlar şeklindedir. Bazı çokgen türbelerde düşey süsleme bandları ve köşelerde sütuncalar bulunur.

s u b a s m a n v e d ı ş ö r t ü : Türbelerde en az dekorasyona rastladığımız kısımlar buralarıdır. Kayseri bölgesinde subasman ile gövdenin birleştiği kısımda mukarnas dizesine rastlanır. Erzurum-Van çevresinde de çatı örtüsünde dolu kemerler yapılmıştır.

y a p ı i ç i n d e k i s ü s l e m e l e r : Türbelerde iç mekan oldukça sadedir.Çok az yapıda yerden geçiş bölgesine kadar uzanan az derinliği olan nişler vardır.Mihrabın bulunduğu durumlarda,iç hacımdaki süslü eleman mihraptır.Kapıdaki bezemeler burada da görülür.İç hacımda süslemelerin bulunduğu diğer bir kısım ise geçiş bölgesidir.Orta Anadolu'da bu bölge tuğladan yapıldığından çeşitli süslemelere imkan verir (iki renk tuğla kullanılması,sırlı tuğla kullanılması,tuğla örgüsü ile yapılan süslemeler gibi).Konstrüksyondaki tromp,pendantif ve üçgen gibi elemanlar aynı zamanda dekoratif rol oynuyorlar.

s ü s l e m e b a n d l a r ı : Anadolu türbelerinde,kapı,pencere çevrelerinde,çokgenin kenarlarını çevreleyen,korniş tambur birleşiminde kullanılan süsleme bantları en çok rastlanan süslemelerdir.Süsleme bantları pencere ve kapıları çevreleyen eleman olarak;gövdenin üst ve alt kısmında ise yatay bantlar halinde kullanılmışlardır.Band süslemeler geometrik veya bitkisel şekillerden oluşmuşlardır.Her iki motifin bir arada kullanıldığı örnekler çok azdır,genellikle ayrı ayrı kullanılırlar.

a - geometrik motifler : Anadolu mimarisinde en çok geometrik motifler kullanılır.Band birbirini kesen,üst üste gelen yıldız,çokgen,kare ve dairesel motiflerden oluşur.

Bu söylediklerimiz yalnız taş konstrüksyon içindir.Tuğla konstrüksyon daha başka teknik **u**slubuna göre yapılmıştır.Yine de dekorasyonun kapı ve pencere çevresinde toplanmasına tuğla yapılarda da rastlıyoruz.Tuğla yapılarda süsleme taş yapılardaki gibi oyularak değilde sırlı tuğla veya tuğlanın duvar örgü dokusu ile oynanarak yapılır.Tuğla yapılarda dekorasyon genellikle iki boyutludur.Taş konstrüksyondaki kadar da karmaşık değildir.

b - bitkisel motifler : Türbelerde geometrik motifler kadar sık rastlanan bir motif değildir.Bunun nedenleri taşta bu tür motiflerin oyulma zorlukları ve bu motiflerin bir band içine sokulmalarının zor olmasıdır.Bu nedenle 1270 yılına kadar Anadolu'da bitkisel motif kullanımı yaygın değildi.

En çok kullanılan motifler palmet ve lotus yapraklarıdır.Bu motifler genellikle yah yana gelecek şekilde band içine konulmuşlardır.

Tercan Mama Hatun türbesinde üzüm ve asma yaprakları motifi bulunur.

İncelenen türbelerden 19 unda bitkisel motif vardır.

c - profiller : Yapının stürüktürüne oyulan profillere türbe yapılarında çok rastlanır.Dik ve yuvarlak olan bu profillerin çapı 5 - 10 cm. arasındadır.Bu motifler pencere ve kapı çevrelerinde ve dolu arkadların oluşmasında da kullanılmıştır.Bu motif korniş olarak kullanıldığında cyma recta veya cyma reversa profili olarak kullanılır.

y u v a r l a k m o t i f l e r : Kapının bulunduğu kemer veya niş içinde veya doğrudan yapı gövdesinde bulunurlar.Rozet ve yuvarlak motiflileri en çok tercih edilenleridir.Bu motifler daima merkezde dairesel ve kapalı

kompozisyonlardır,yani belirli ve tekrarlanmıyan bir motiftir.Konya ve çevresinde bu motife 1270 yılından sonra yapılan yapılarda rastlıyoruz. Kayseri ve çevresinde çok görülen bu motifâ 1200 yılından sonraki yapılarda görmeye başlıyoruz.Amasya ve çevresinde de bu motiflere 12. yy. dan itibaren rastlıyoruz.Erzurum-Ahlat yöresinde ise rozet ve damla motiflerine daha çok rastlıyoruz.

b i t k i s e l m o t i f l e r : Band halinde olmıyan büyük bitkisel motiflerin kullanılmasına Anadolu türbelerinde pek sık rastlanılmaz.

1300 - 1500 yılları arasındaki bazı türbelerin cephelerinde diğer süslemelerden bağımsız bitkisel motiflere rastlıyoruz.Rozetlerden farklı olarak daha serbest,doğal şekilde yapılmışlardır.1270 den sonra bitkisel motiflerin yahına geometrik motifler de katılmıştır.

Anadolu türbelerinde bitkisel motif âki amaç ile kullanılmıştır,bitkilerin sembolik anlamlarını vermek için diğeri dekoratif amaçlar ile.

f i g ü r l ü m o t i f l e r : Anadolu'da 12. ile 14. yy. arasında yapılmış olan türbelerde figürlü motifler çok nadirdir.Niğde Hüdavend Hatun türbesinde insan,sifenks ve çift başlı kartal motifleri vardır.Döner Kümbet'te de hayvan ve kartal motiflerine rastlarız.İlgün Şeyh Bedreddin türbesinde de kadın başı motifi vardır.

Anadolu'da figürlü motiflerin ilk rastlanışından sonra 90 sene kadar bu motifler hiç kullanılmamıştır.Yeniden kullanılmaya başlanması 13. yy. sonlarıdır.

m u k a r n a s : Mukarnas Anadolu türbelerinde süsleme amacı ilede kullanılmıştır.Genellikle kapının içinde bulunduğu nişin kemeri içinde,tambur ile gövdenin birleştiği bölümde korniş olarak,iç hacımda geçiş elemanı olarak kullanılmıştır.Nadiren de mihrab nişinde ve pencereyi çevreleyen firiz bandı olarak kullanılmıştır.

1270 yılından önceki yapılarda büyük,derin mukarnaslar kullanılmıştır.13. yy. ın sonlarına doğru mukarnaslar küçülmüş ve derinlikleri azalmıştır.

Niş içinde kullanılan mukarnas sıra sayısı tek sayıdır (5, 7 ,9 gibi).

Mukarnas en çok Kayseri ve cevresinde ve Erzurum-Ahlat bölgesindeki türbelerde kullanılmıştır.

n i ş l e r : Niş en çok içine kapı,pencere yerleştirilerek ve mihrab olarak kullanılır.Duvarlara derince yerleştirilir ve üstü üçgen veya sivri kemer ile bitirilir.Kemer içi ise daima mukarnas ile doldurulur.Niş çevresini dekoratif profiller çevreler.Nişin duvanda tek başına süsleme amacı ile kullanımına çok az rastlıyoruz(Konya,Kayseri).Dolu arkadlara en çok Erzurum-Ahlat yöresinde rastlıyoruz.Bazı türbelerde iç duvarlarda yürden geçiş bölgesine kadar uzanan nişler bulunur.

ş i r l i t u ğ l a : Tuğla veya sırlı tuğla dekorasyona 136 örnekten 15 inde rastlıyoruz.Bunlar Konya ve çevresi ile Amasya-Tokat çevresindeki türbelerdir.Sırlı tuğla ile dekorasyon iki teknik ile yapılır.Biri sırlı tuğlaların mozaik tekniği ile yapıştırılması;diğeri de sırlı tuğlaların duvar ile bereber örülmesi.Kullanılan sırlı tuğla renkleri turkuvaz,lacivert, mangenez (koyu mor - siyah) ve bazen beyaz dır.

YAZITLAR

Türbelerdeki kitabelerden hangi tarihte,kimin için,kim tarafından yapıldığı gibi bilgileri alabiliyoruz.Bazı türbelerdeki yazıtlar ise dekoratif amaçlar ile yapılmıştır.Bunlar cephede korniş altında yatay bandlar halinde bulunurlar.Yazıtta genellikle kurandan alınmış bir bölüm bulunur.Yazıtlar genellikle taşa oyulurlar,fakat Erzurum-Ahlat yöresinde yazılar gövdeden ayrı renkteki bir taş ile duvar örgüsü içine yerleştirilmişlerdir.

Yazıtlar nadiren türbe içinde olurlar.Bunlar genellikle allah,Muhammed ve dört halifenin isimleridir.İç hacımda yazıtın bulunmasına daha çok 13. ve 14. yy. türbelerinde rastlıyoruz.

Mezar yapılarının yazıtlarında en çok aşağıdaki terimlere rastlıyoruz:

t ü r b e : Bu terime en çok Konya ve çevresindeki bölgedeki yazıtlarda, bir iki defa da Kayseri ve çevresindeki ve Sivas ve çevresindeki türbelerde rastlıyoruz.Erzurum ve çevresindeki yazıtlarda hiç rastlanmamaktadır.

k u b b e : Yazıtlarda oldukça az kullanılan bir terimdir.

m e ş h e d : Yazıtlarda mezar yapısı ile eş anlamda kullanılan bir terimdir.Yapıya daha çok ulvi hava verir.

m a k b e r (k a b i r) : Mezar anlamında olan ve gömmek fiilinden gelen bu terime Konya ve Akşehir'deki iki türbede rastlıyoruz.

i m a r e t : İlgin ve Kayseri'deki iki türbede rastlanan bir terimdir.

r a v z a : Ahlat'taki bir türbenin kitabesinde geçen bir terimdir.

m e s c i t : Kayseri'deki bir türbede "bu mescit" diye başlayan yazıtta türbenin mescit olarak belirtilmesi durumu ile karşılaşıyoruz.Fakat bu kadar küçük bir yapının mescit olarak kullanılması mümkün değildir.Aynı zaman da namaz kılınan bir hacımda mezar bulunmasında rastlanılan bir durum değildir.

s u l t a n : İncelenen 136 türbeden 4 tanesi Selçuklu Sultanlarına aittir. Bu durum yazıtlarında belirtilmiştir.

e m i r : Sınıfsal bir terim olan 'emir' sözcüğü 18 yazıtta geçer.Yazıtlarda karşılaştığımız diğer mevki bildiren terimler : Tac el-vezir,Taş-baz, Şahnah,Hacip,Paşa dır.

Türbelerin bir kısmı kadınlar için yapılmıştır.Bunların çoğu Selçuklu hanedanındandır.

Türbelerin bir çoğu da dini liderlerindir (şeyhler).

Türbelerdeki yazıtlarda nadiren mimarında adına rastlıyoruz. Kayseri'deki iki türbe yapısı Leon bin Kara tarafından, Niksar'daki ve Sivas'taki birer türbede Ahmed bin Ebu Bekir el-Marani tarafından yapılmıştır. Konya Mevlana türbesi Şeyh Bedr Aladdini-Tebrizi tarafından yapılmıştır. Haçlı Bektaş türbesi Yanko Madyan tarafından yapılmıştır.

SONUÇ

Türbe olgusu yalnız 12. - 14. yy. İslam Anadolu'sunda değildir; Orta ve Batı Anadolu'da İslam öncesi türbe yapıları ve Orta Asya, İran, Mısır İslam türbelerinde vardır. Süslü mezar yapımını erken İslam doktrini yasakladığı halde bu yapının gelişmesi ilginçtir. Erken Selçuklu türbeleri ölünün gömülmesinin yanı sıra anı yapısı olarak da yapılmıştır. Örneğin Melik Danişmend Gazi'nin Anadolu'da bir kaç yerde türbesi vardır.

Anadolu'da yeni bir dini yerleştirmek isteyen Türkler dinlerinin sembolü olan yapılar yapmışlardır. Türbe de bu tür yapılardandır. Anadolu İslam türbelerinin kökeninde İslam öncesi şaman Türk kültürünün ne kadar etkisinin olduğunu ortaya çıkarmak oldukça zordur.

Anadolu Türbe yapılarında en çok İran mimarisinin bir azda Bizans ve Ermeni mimarisinin etkileri görülmektedir. Anadolu Selçukluları kendilerini Büyük Selçukluların devamı saydıklarından onların kültürünün büyük kısmını almışlardır. Bu yüzden Anadolu türbeleri de İran türbelerine büyük benzerlik gösterirler. Yalnız Anadolu türbelerinin boyutları İran türbelerinininkinden daha mütevazidir ve cepheleri de daha az süslüdür. Mimari açıdan tam teşekkül etmiş türbelere en erken 1150 yılında rastlıyoruz. Anadolu türbelerindeki dekorasyonda 1200 yıllarına kadar bir kararsızlık, karışıklık vardır. Türbe biçimi en gelişmiş durumuna 1250 yılında gelmiştir. Bu tarihten sonraki türbe yapılarındaki değişiklikler yalnız süslemelerde zamanın İran, Mısır ve Suriye etkisi ile oluşur. Genelde değişme olmamıştır.

Anadolu türbelerini incelediğimiz bu dönemde Anadolu Türk kültürü bir değişim ve gelişim içinde idi. Bu dönemde Türklər devamlı olarak İran üzerinden Anadolu'ya göç ediyorlardı. Bir ara da Anadolu Moğolların egemenliği altında kaldı; Moğol kültürü ile karşılaştı.

14. yy. da Anadolu mimarisindeki diğer gelişmelere neden ise Türklərin Batı Anadolu'ya ve Avrupa'ya geçmeleridir. 1250 lerden sonra İran, Suriye ve Mısır mimari etkileri ile Bizans mimari etkileri birleşerek 16. yy. Osmanlı mimarisinin temelini oluşturan senteze vardı.

Özet olarak Osmanlı mimarisinden önceki Anadolu İslam türbelerinin gelişmesi şöyle sıralanabilir:

1 - 1150 yıllarında İran'dan alınan modeller.

- 2 - bu modellerin çevrenin şartlarına uydurulması
- 3 - 1220 yıllarındaki göçün etkisi ile topluma yeni boyutların gelmesi ve türbe mimarisini etkilemesi.
- 4 - 1400 yılından sonraki gelişmeler Osmanlı klasik mimarisinin oluşmasına dek sürmüştür.

Bu çalışmada iyi betimlemesi yapılan çok sayıda örnek katoğu oluşturulmuştur. Bu örneklerin analizi kısmında ise elemanların zaman içinde bölgelere göre ayırımının sistematik şekilde tüm elemanlar için yapılmamıştır. Fakat bu eksiklik kitabın ekindeki çizelgeler ile giderilmiştir. Yine de çizelgenin sonucunun analiz bölümünde belirtilmesi gerekirdi.